

23.88x31.23	1/6	4	עמוד	המוסף	מעריב	06/2022	82160354-9
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790							

04 היריות הראשונות // 100 שנה לרצח וולטר רתנאו, שר החוץ של ויימאר
| מרדכי חיימוביץ

**הירי הדרמטי
שבישר את השואה:
100 שנה לרצח
ולטר רתנאו
מרדכי חיימוביץ**

היריות הראשונות שבישרו את השואה

הוא ראה בעצמו חלק מהעם הגרמני, הקפיד להכריז על יהדותו, הזהיר ממלחמת העולם הראשונה ולקח על עצמו לנסות לעזור לארצו בשנים הקשות שלאחר מכן. כולם, מאמא שלו ועד אלברט איינשטיין, המליצו לו לוותר על תפקיד שר החוץ של רפובליקת ויימאר, אבל ולטר רתנאו התעקש. זה נגמר לפני 100 שנה בדיוק בהתנקשות דרמטית, שהעידה על כך שבטנה של גרמניה כבר התרוצצה אז המפלצת שהגיחה שנים אחר כך באושוויץ

מרדכי חיימוביץ

**"אני גרמני ממוצא יהודי, עמי
הוא העם הגרמני, ביתי הוא אדמת
גרמניה, אמונתי היא האמונה הגרמנית
העומדת מעל הדתות השונות".**

נשמות סותרות באישיות אחת קרועה בונות כאן סיפור על ייסורי ולטר הצעיר. ולטר רתנאו היה היהודי שהגיע למשרה הגבוהה ביותר אי-פעם בגרמניה. לאחר תבוסתה במלחמת העולם הראשונה מונה לשר החוץ וביקש לשקמה, להשיבה אל משפחת העמים. היום לפני 100 שנה (24.6.1922), כשהוא בן 55 בסך הכל, נקטל מכדורי שלושה מהימין הרצחני, אויבי רפובליקת ויימאר המקרטעת. רצח רתנאו טלטל ארץ שסועה. יותר ממיליון ברלינאים לא התעייפו מלעמוד בגשם שוטף כשאורנו של רתנאו נישא בשדרת אונטר דן לינדן. כאילו חשו הרגליים את מה שהראש עוד לא היה מסוגל לתפוס - שההתנקשות הזאת היא דגל שחור, תמרור מדמם. עשור ועוד מספר חודשים אחריה, אוסטרי עם שפמפם ומבט תזזיתי יצעד ללשכת הקנצלר.

זאת הייתה טרגדיה ברלינאית שהתחילה במערכה האחרונה. האקדח שירה ברתנאו בישר שבטנה של גרמניה כבר התרוצצה העובר המפלצתי שיגיה באושוויץ. חמישה ימים לאחר שנרצח, קלגסי ימין פצעו אנשים את מכסימיליאן הרדן, יהודי מומר ועורכו של רתנאו בעיתון "צוקונפט". במינכן, היטלר כבר נחשב לגורם פוליטי משמעותי. בעלי אחוזות וראשי כנסייה ריפרו אותו במאדקים. שנים לפני דכאו, מחנות הריכוז כבר נכחו בתודעה הגרמנית. ב־1904, כששבט הררו במעבד אפריקה התקומם על גזילת אדמותיו, טבח בו המתיישבים הלבנים והצבא הגרמני. השורדים נידונו לרעב ולעבודת פרך במחנות ריכוז במדבר. רתנאו היה בין הבודדים שהודעו. "הטיפול בבני ההררו היה כרוך במעשי הזוועה הנוראים ביותר", כתב.

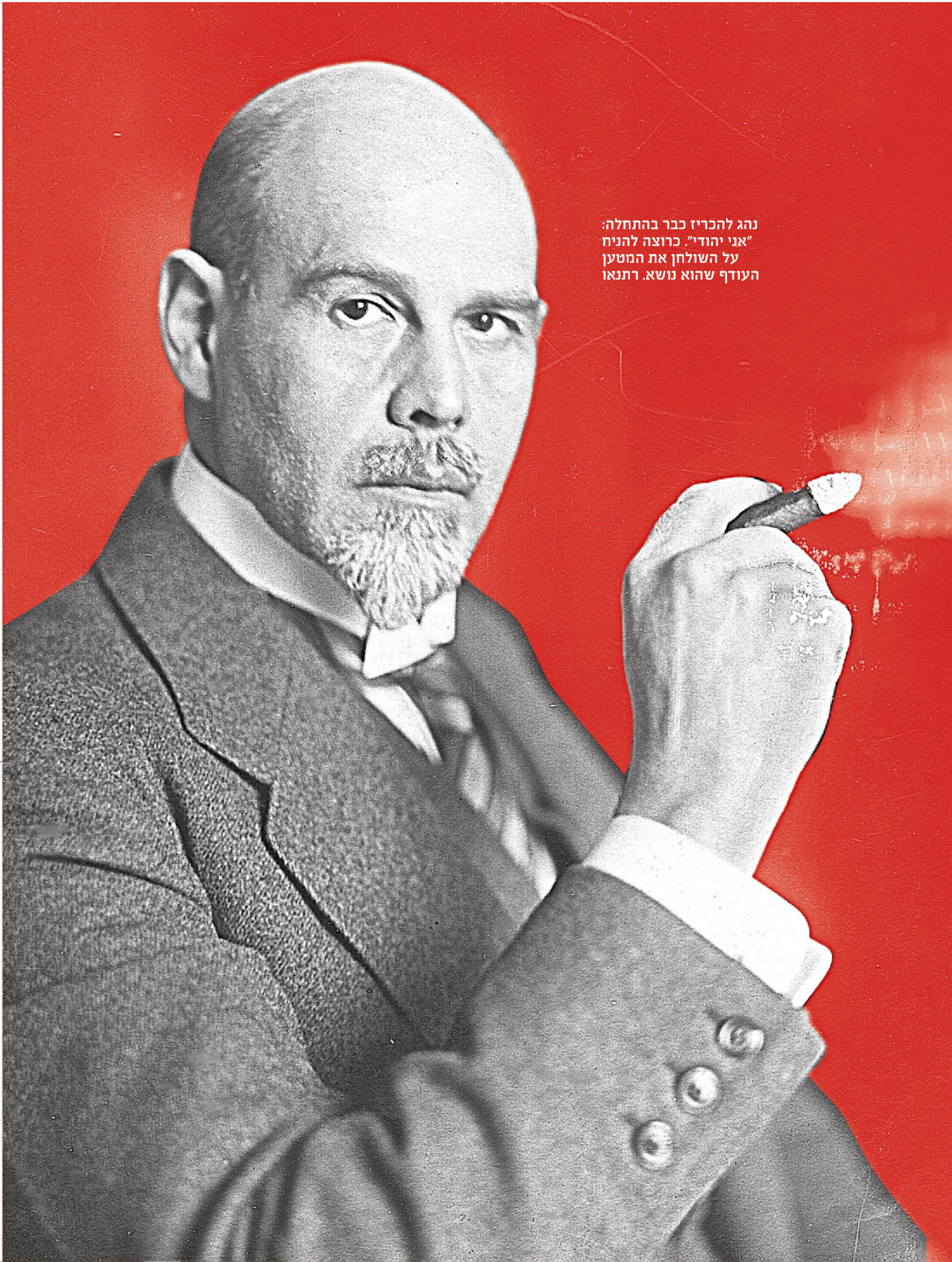
הוא היה איש "בעל מחשבות", כהגדרת נחום סוקולוב בספרו "אישים", ריחף בעולם האצילות וההיגיון. הרעיונות, האפשרויות, ההתבוננות ליוו אותו בכל. גם בדקות הממושכות מול הראי כשבחר חולצה צבעונית ועניבה תואמת. "בעל גולגולת פיניקית", תיאר אותו הסופר האוסטרי רוברט מוסיל, "איני יודע איך נראה חניבעל, אך הוא הזכיר לי אותו". רתנאו עצמו לא התפעל מאומן המלחמות מקרתגו אלא מהיונקים, האצילים הפרוסים הצעירים "זהובי השיער".

"כיהודי נע בין תיעוב עצמי לגאווה פנימית עמוקה", מנתחת שולמית וולקוב בספרה המלומד "ולטר רתנאו, טרגדיה יהודית גרמנית" (הוצאת עם עובד, 2014). הוא טען שהיהודים ישרדו רק אם יתבוללו אך ראה בהתנצרות בגידה מוסרית. גם כשזהותו הייתה ידועה לשון מעיו נהג להכריז כבר בהתחלה: "אני יהודי". כרוצה להניח על השולחן את המטען העודף שהוא נושא, את נתון היסוד שעליהם להביא בחשבון. כיהודים דגולים אחרים - זיגמונד פרויד, סטפן צוויג, מקס ריינהרדט, קורט טוכולסקי - ראה את קיומו בגבולות ה"קולטור", התרבות הגרמנית. חתרן בלתי נלאה אל ה"בילדונג", אותו עידון עצמי, אותה בניית אישיות מעוצבת על ידי העמקה תרבותית. הוא היה מיליונר שכתב מסות פסבדו־קומוניסטיות, טייקון שניהל ישיבות עסקים ובמהלכן הקריא שירים, תעשיין שלא עסק רק במתכות אלא גם התבטא על בד הציור. האקספרסיוניסט הנודע ביותר אדוורד מונק שראה את עבודותיו אמר לו פעם:

23.92x31.81	2/6	5 עמוד	המוסף - מעריב	06/2022	82160358-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

נהג להכריז כבר בהתחלה:
"אני יהודי". כרוצה להניח
על השולחן את המטען
העודף שהוא נושא. רתנאו

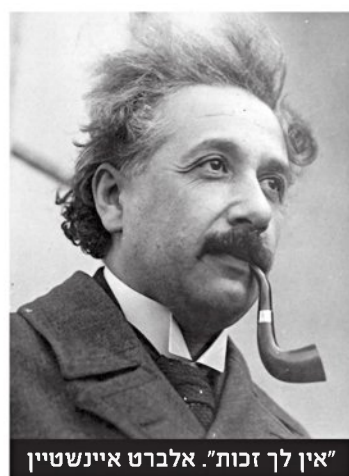

82160355-0	06/2022	מעריב - המוסף	עמוד 6	3/6	24.07x32.29
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

כבר אז היה גורם פוליטי משמעותי. היטלר, 1933

"אין לך זכות". אלברט איינשטיין

יצא לחזית. פריץ האבר

חלק מה"קולטור". סטפן צוויג

של דבר אין מידע אם רתנאו העדיף גברים. ואם הע־
דיף, ודאי השתדל מאוד להסתיר זאת. הצירוף של יהודי
והומוסקסואל עלול היה להרוס הקריירה.
את הקריירה הרצינית שלו בתחום הספרות בחר לפ־
תוח בהתקפה חזיתית על יהודי גרמניה. "שמע ישראל"
הוא מאמר קצר נגד יהודים שלא השכילו להיטמע כראוי
בחברה הגרמנית. רתנאו הצהיר בתחילת דבריו שהוא
יהודי והתנפל מיד על היהודים שהיגרו ממזרח אירופה.
"שחיים בגטו סמוי מן העין (והם) נטע זר בגופה של
האומה הגרמנית". הוא קונן על כך שכל היהודים נראים
אותו דבר. "מבנה גופם רופס ולא אתלטי. התנהגותם
מרושלת ועצלה. עליהם להאריך את גפיהם וליישר את
אפם. לאחר שתיווכחו במבנה הגופני שלכם - כתפיים
מוגבהות, כפות רגליים מגושמות, גזרה שמנה ובלתי
ספורטיבית - תוכלו להתחיל לעבוד במשך כמה דורות
על לידתכם מחדש מבחינה גופנית".

ב"שמע ישראל" הצטייר רתנאו כאנטישמי, והוא
היה מודע לכך. שונאי יהודים מחאו לו כפיים. יהודים
האשימו אותו בשנאה עצמית. "אפילו יש בטענה מידה
של אמת בזמן המדובר", כותבת פרופ' וולקוב, "היא
רחוקה מלמצות את העניין". גישתו של רתנאו מבטאת
את הצורך הדחוף שלו להתקבל, את תסכולו העמוק מכך
שמאמציו לא צלחו והוא נותר בחוץ. אף שהאשים את
היהודים במר גורלו, לא התערערה התעקשותו להישאר
יהודי. מרטין בובר גרם לו לחזור ללימודי העברית שזנח
בנעוריו, הוא פרסם כמה סיפורים תלמודיים עם פרש־
נות ומימן את ההוצאה לאור של האנתולוגיה הגדולה
"ממקור ישראל: סיפורי עם יהודיים קלאסיים" מאת
מיכה ברדיצ'בסקי.

ב־1901 כתב הרצל ביקורת נלהבת על מאמרו של רת־
נאו, "הפיזיולוגיה של העסקים". המחבר הזכיר לו שהוא
שכתב גם את "שמע ישראל". חוזה המדינה נבוכך. תח־
לה ניסה לחמוק, אחר כך הודה שהמאמר הכעיס אותו
ולבסוף קבע שהוא מסכים עם כמה הנחות אך לא עם
המסקנות. הרצל ניסה לגייס את רתנאו לעניין הציוני אך

המאה ה־19". רתנאו האב סיפק מאור ורכבות חשמליות
לגרמניה כולה, גרמניה גמלה לו בתואר: "ביסמארק של
תעשיית החשמל". בנו סיים בעת הזאת לימודי פיזי־
קה, כימיה ופילוסופיה באוניברסיטת שטרסבורג, אך
בסיומם נחתה עליו אכזבת חייו.

בגרמניה זכו בוגרי אוניברסיטה להקלות בשירות הצ־
באי. שנה אחת במקום שלוש. אבל מיהודים - בניגוד
לשאר - נמנע מלקבל דרגת קצונה. הגזירה ודאי פגעה
ברבים, אך את רתנאו ממש טלטלה. הוא התקשה לשאת
את הכאב וכמו תמיד כתב לאמא: "בראשית חייו של
כל יהודי גרמני מגיע רגע כאוב שאין הוא יכול לש־
כוח. הרגע שהתחוויר לו שהוא נכנס לעולם כאזרח מד־
רגה שנייה". אבל אין הוא מתיר לעלבון לשתק אותו.
הוא דבק בהחלטתו לעשות את זה. ללכת בעקבות אביו
ולהיות תעשיין ואיש עסקים.

"נראה שבתקופה הזאת", כותבת פרופ' וולקוב, "רת־
נאו גם החליט להישאר ברווקותו". זאת לא הייתה הכר־
עה מפורשת, ובמכתביו אין הסבר. ייתכן שלאחר שנרצח
דאגה אמו להסיר מהם פרטים אינטימיים. בהתכתבותם
הזכיר הבן רק פעם נישואים. זה היה כששב מלימודיו
בשטרסבורג וחיפש דירה בברלין, "מקום של קבע עד
שיגיע היום המאושר של נישואים". פרשות אהבים מו־
זכרות פה ושם, אך הן הסתיימו בלא כלום, וזהותן של
הנשים מעורפלת. רק נוכחותה של אחת ברורה ובלתי
מוכחשת.

לילי הייתה אשתו הצעירה של פליקס דויטש, יד ימינו
של האב אמיל ב־AEG. אבל גם את הקשר איתה אפשר
להגדיר רק כ"כמעט רומן". "מה את רוצה ממני?", כתב
לה פעם והגיב כנראה על טענותיה בדבר קרירותו, ריחור
קו, רגישותו החבויה. כמה מהביוגרפים של רתנאו טענו
שיחסיו עם לילי לא ראו מיטה משום שהיה הומוסק־
סואל. קשר עם אישה נשואה היה תחבולה מוכרת שבה
השתמשו להסתיר אהבת גבר לגבר. אלא שלהימנעותו
של רתנאו הייתה עוד סיבה. רומן של ממש עם אשת
איש אמונו של אביו היה מחולל קרע בחברה. בסופו

**מיהודים נמנע מלקבל
דרגת קצונה. הגזירה פגעה
ברבים אך את רתנאו ממש
טלטלה. הוא התקשה לשאת
את הכאב וכמו תמיד כתב
לאמא: "בראשית חייו
של כל יהודי גרמני מגיע
רגע כאוב שאין הוא יכול
לשכוח. הרגע שהתחוויר
לו שהוא נכנס לעולם
כאזרח מדרגה שנייה"**

**במשרד המלחמה גיבש
רתנאו מדיניות שכמותה
לא נראתה באירופה.
הוא העמיד משק מתוכנן
ומערכת חירום כלכלית
מודרנית. "אלמלא רתנאו
והמדענים והכלכלנים
והמנהלים המוכשרים
ששכר, הייתה גרמניה
מתמוטעת תוך חודשים",
כותב עמוס אילון**

"הציורים שלך טובים הרבה יותר מאלה של לסר אורי
(צייר יהודי־גרמני)".

יכולותיו הסותרות עשו אותו בלתי מופענח ובלבלו
אפילו את חבריו. הוא העריך את המודרנה אך גם סלד
ממנה. צבר נכסים דמיוניים אך טען כי הוא מוקיר את
הרוח, היה איש מעשה אך ביקש להיות מוערך בזכות
הרהוריו הפילוסופיים והוורטואוזיות הספרותית. סגור־
לותו המתנגשות כאילו ביטלו זו את זו והעמידו את
סכום הפרסונה שלו על נקודת האפס. את אופיו של גי־
בור ספרו "האיש ללא תכונות" תפר רוברט מוסיל על פי
תבנית אישיותו של רתנאו.

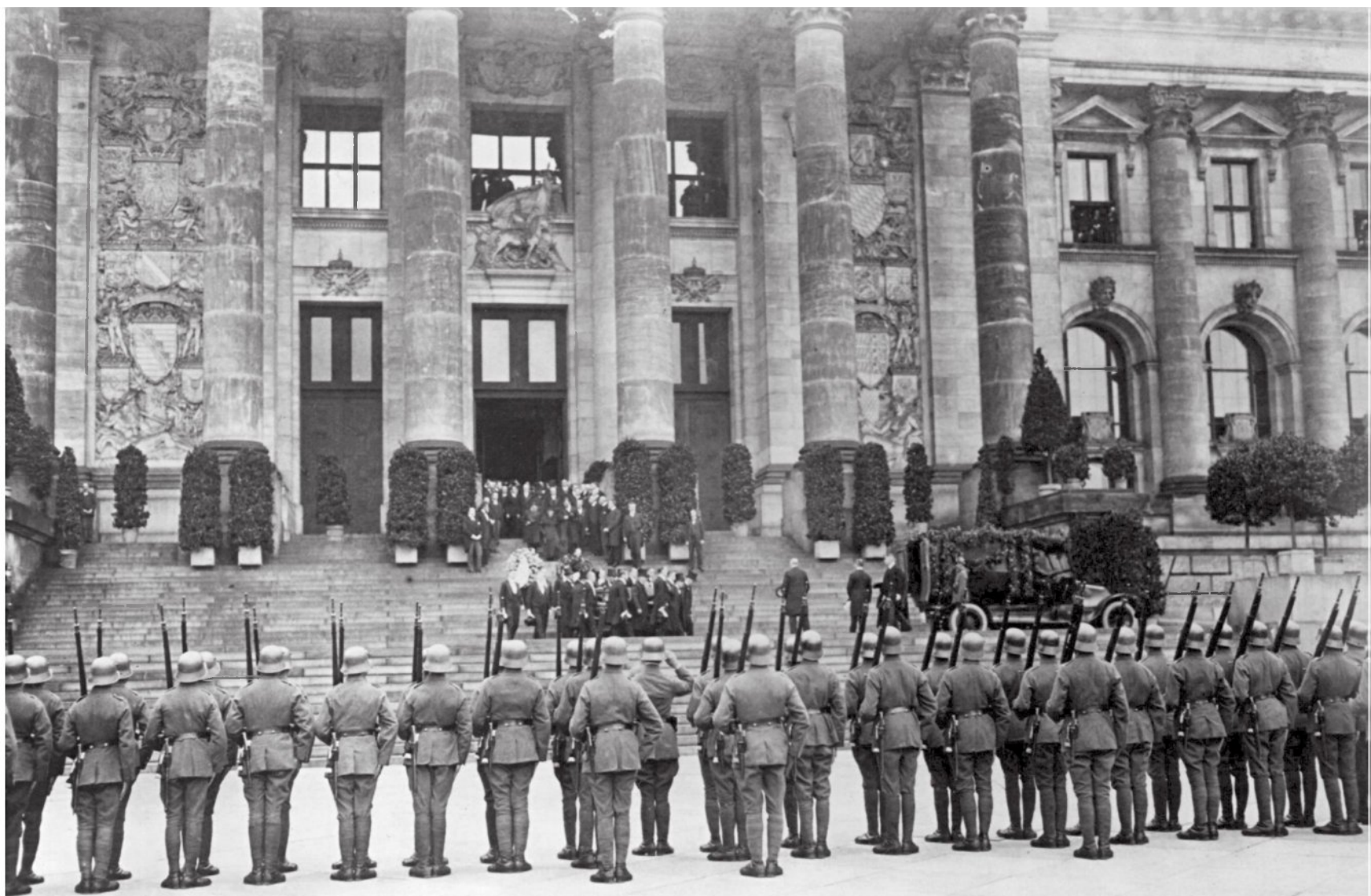
כישוריו החברתיים היו דלים. סגנונו היה מטיפני,
שלל ממנו את היכולת להביע רגשות. "החיים במח־
צת אנשים רגשניים", כתב פעם לאמו, "לימדו אותי
להישמר מהגזמה".

ההתכתבות עם אמו - לעתים בעברית רצוצה - תקיף
את כל חייו של רתנאו. בחיקה יפרוק את סודותיו, יפ־
קיד את מטען תלאותיו. כבר בלידתו הוקסמה מתילדה
רתנאו מוולטר היפה והחכם שלה. עד קצו תנשום דרך
ריאותיו, תהיה מסורה לו יותר משהייתה לאחיו אריך
ולאחותו אדית. כשבא לעולם (29.9.1867) אביו אמיל
טרם התעשר ונאלץ לעבוד קשה. "שירת עריסתו של ילד
הפלאות", כתב נחום סוקולוב, "הייתה הלמות הפטי־
שים, הגלגלים והמטילים".

אבל אחרי היריד העולמי בפריז עלה אמיל רתנאו על
שביל הזהב, במובן הכי גשמי של ההגדרה. הוא רכש את
הפטנט של תומאס אדיסון והיה לאחד ממייסדי תעשיית
החשמל בגרמניה. המעבר לחשמל פתח בגרמניה תקו־
פה בדיוק כמו בארצות הברית. המכונות התחילו להפ־
גין נוכחות מוגברת, והצורך בדייט עובדות פחת והלך.
אמיל רתנאו הקים את אימפריית AEG, שתעסיק כ־70
אלף עובדים, ומיד הכריז: "החשמל הוא כוח הטבע של

82160356-1	06/2022	מעריב - המוסף	עמוד 7	4/6	23.67x31.2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

"המשמעות ההיסטורית של המוות הזה הדהדה מהמוזיקה ללבבות של הנוכחים". הלווייתו של רתנאו

גין את נאמנותו לריבון שתחת כנפיו הוא חוסה. במכתב חנופה בהול לקנצלר הקיסרי הציע את שירותיו למאמץ המלחמתי "בכל תפקיד שהוא". הוא פירט את שליטתו בצרפתית, אנגלית "וקצת איטלקית", הזכיר את שירותו הצבאי כרב-טוראי לפני כ-30 שנה. אבל רק איש אחד העמיד בקנאות רבה ממנו את נכונותו "ללכת עד הסוף למען המולדת".

פריץ האבר היה יהודי מומר ועמיתו של איינשטיין במכון המחקר ע"ש הקיסר וילהלם. הוא זכה בנובל על שהמציא את האמוניה הסינתטית, שחיונית לייצור דשנים וחומרי נפץ. כתרומה למאמץ הצבאי ייצר גזים רעילים ששימשו את הגרמנים במלחמת הגזים האכזרית. הוא גויס בדרגת סרן ולבוש מדים יצא לחזית לבדוק את יעילות המצאותיו הנוראיות. באחד הלילות שב לביתו ולאחר ריב נורא, אשתו קלרה התאבדה באקדחו הצ'כאי. השמועה אומרת שלא יכלה לשאת את המלחמה ואת תפקידו של בעלה בה. למחרת מותה שב האבר לח' זית ונשאר שם כמעט עד לכניעת גרמניה. שמו הוכנס לרשימת פושעי המלחמה של בעלות הברית והוא לקה בהתמוטטות עצבים.

רתנאו לא היה מוכה אמוק פטריטי מהסוג הזה. ההרעות שלו היו על הנייר. בתזכירים לממשלה הציע שגרמניה תספח שטחים חיוניים במערב, שתגזור פיצויי עתק על אויביה, שתפציץ מהאוויר את לונדון, שתכ"פה על כמיליון בלגים ופולנים שנשבו לעבוד בתעשיית המלחמה שלה. הוא היה בין הראשונים להבין שבין הצ'דים תתחולל מלחמה לחיים ולמוות על חומרי הגלם. אבל התגובה הראשונה של משרד המלחמה הייתה מת-נשאת: "דוקטור נכבד", קטע את דבריו אחד הקולונלים, "הרי עוד ארבעה שבועות נהיה בפריז, אין לחשוש לאס-פקת חומרי גלם". רק שר המלחמה תפס שהעומות הממושך ימיט על גרמניה מחסור קשה בחומרים

ערכים מימי קדם. ראשים של נביאים, ליד עומד יש-עיהו - נמוך, מחודד, כהה". בשובו הוא דיווח לקיסר: "חינוך לקולוניזציה יפתח בפני הנפש הגרמנית כר פעור לה ההולם את ייעודה הגשמי". אבל בשלב מסוים הרגיש שהפוליטיקה תוקעת אותו ושב לתעשייה.

לצד עבודתו תכנן את הווילה המלכותית בגרנוולד. ימים יפים ראה בין קירותיה, כפי שהעיד הסופר הווינאי יוזף רות: "בין ספרים גדולים וחפצים נדירים... חפצים נצחיים נשגבים... מוקף עדויות מהעבר האנושי, חוכמה אנושית, יופי אנושי, כוח אנושי וסבל אנושי". מכיוון שלא היה נשוי, נאלץ לארגן לבדו את האירוח. והיו אור-חים שממש לא שבעו נחת ומזון, כפי שאחד מצוטט אצל שלומית וולקוב: "ארוחת הערב שהוגשה הייתה כה דלה בכמות ובאיכות שאחרי ההתנסות הראשונה ברגים, בצ'לעות הכבש ובכיסונים, כולם (רק) העמידו פנים שהם אוכלים".

בקיץ 1914 שומטת האצולה הברלינאית את גבי-עי השמפניה. אירופה נגררת לקדחת מלחמה, ורתנאו הוא אחד הבודדים שחווה את תוצאותיה המחרדות. הוא מזהיר שהמלחמה תאריך שנים ותגבה מחיר כל-לי ואנושי איום. שמונה ימים לפני שתאחז האש ביבשת דחוף לו להשמיע את נבואתו גם באוזני הקנצלר. "בעלי הברית שלכם פושטי רגל, הישמרו (האוסטרים) לא יפתיעו אתכם", מצטט אותו עמוס אילון בספרו המור פתי "רקוויאם גרמני" (הוצאת דביר). הקנצלר הרגיע שממשלתו שולטת בעניינים, אך רתנאו רחוק מלהירגע. "הוא נראה נואש כמי שעומד ליד מיטתו של גוסס", העיד אחד מחבריו.

עד לרגע האחרון התנגד למלחמה. באחת השיחות על האפשרות שתפרוץ הגיע עד דמעות. כשפרצה הגיב בכאב עמוק. "חיוורון נורא התפשט אז בפניו", תיאר המחזאי גרהרט האופטמן ששהה במחיצתו. "אפשר היה למנוע את האסון הנורא שיהרוס את המדינה לדורות", חזר ומלמל. אבל באותו יום ממש, מצו אישיותו האמ-ביולנטית, התעורר היהודי הנפחד שבו. זה שחייב להפ-

שמע ממנו "לא, תודה". יהודי גרמניה הם שבט, נימק. "כמו הסקסונים והבווארים". לחבריו סיפר רתנאו: "הוא (הרצל) מציע לי תפקיד של שומר ציון בתנאי שאקלל את ישו בכל שבת ב'נויה פרייה פרסה' (עיתון אוסטרי חשוב)". הרצל מצדו גלגל על רתנאו, שדרש מהיהודים להאריך את גפיהם וליישר את חוטמם.

ולטר רתנאו הסתער על הסצינה התרבותית של ברלין. מועדון הלבבות הספרותיים נאלץ להתהפנט. הנה איל הון שגע במיומנות בין אגסי החשמל הבהירים מתוצרת AEG לבין משנת דיוגנס האתונאי. ארוחות הבוקר, ארו-חת הערב, ההצגות בשעות הקטנות והמסיבות שאחריהן. בכל מקום רצו את רתנאו. התגנדרו בנוכחותו. והוא פיתם אותם בידענות שלעתים התקשו להכיל. הם ביק-שו תשובה וקיבלו נאום, הם חיפשו תוכן וחטפו הפגזה, הם חתרו לאמירה וזכו לשלל משלים. הביקורתיים טענו שקשה להתחבר אליו, לפתח איתו חברות אמת. המרוש-עים הרעיפו עליו כינויים סרקסטיים כמו "ישו בפראק", "הנביא בטוקסידו", "י"הוה אשר ליד שולחן הקפה".

ההתכנסויות האריסטוקרטיות האלה הקפיצו אותו לסיפונה הרעוע של ממשלת ויימאר. באחת הפעמים שאירח בביתו מגיע הקנצלר ברנהרד בילוב. ברוב טקס רתנאו הניח את ימינו על חזהו וכהרגלו הצהיר בקול רם ומתנגן: "הוד מעלתך, קודם שתואיל לשמוע אותי, ברצוני להבהיר משהו, ובעצם להתוודות: 'הוד מעלתך, אני יהודי'". שיחה כנה התפתחה בין השניים. בעקבותיה צורף רתנאו לפמליית הקנצלר במסעו למושבות הגרמ-ניות באפריקה. הוא הרשה לקסם לסחוף אותו. האנשים, הצבעים, הנופים, על כולם התפייט ביומנו. "רשת של אור ירח על פני המים", השתפך כאשר התקרבה ספינתו לנמל פורט סעיד. "זרקורי ספינות מאירים הרחק בחיק התעלה: קרבים, מתרחקים". אל תיאורי החי והצומח סתננה גם זהותו היהודית: "סצינה תנ"כית, דמויות של

23.45x32.07	5/6	8	עמוד	המוסף	מעריב - המוסף	06/2022	82160357-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790							

ולטר רתנאו בציור של אדוארד מונק

בינואר 1922 מוצע לו תיק החוץ. אמו מתנגדת לכך נחרצות. מהמשימה הזאת, כך היא חשה, לא יחזור בשלום. אין היא היחידה שחרדה לו. ערב אחד מתייצבים בביתו שני ידידי אמת: קורט בלומנפלד ואלברט איינשטיין. הם מנסים לדבר על לבו

המשטרה מפצירה ברתנאו להסכים שתצמיד לו שומרי ראש. רתנאו הודף את ההצעה הזאת. הוא אפילו נעלב מעצם העלתה. הוא גרמני שחי בארצו. איש לא יעז לפגוע בו. כך, בשאננות מופקרת, בפטאליזם חסר אחריות ולטר רתנאו פותח בדהרה אל מותו

החיוניים לתעשיית המלחמה. ולטר רתנאו זכה סוף-סוף לקצונה כשעוטר בדרגה זמנית של גנרל והועמד בראש מחלקה שתארגן את הכלכלה הלאומית. אבל באותם חודשים ראשונים של המלחמה עדיין היו צדיקים שניסו להחיות את השלום. אחד מהם היה הסופר הצרפתי רומן רולן, שהריץ יוזמה לטפל בשבויים. רולן הפציפיסט ביקש מסטפן צוויג לסייע לו לארגן פורום של אנשי רוח נגד "טירוף המלחמה". אבל כשצוויג פנה אל רתנאו, מצא אותו שקוע במעמקי מינוי החירום שלו. "פעולתו של רולן למען שבויים צבאיים ואזרחים מכור בדת", השיב לצוויג, "אך איני יכול להירתם לה, כיוון שיומי מלא בעבודה עד אמצע הלילה". בימיו במשרד המלחמה גיבש רתנאו מדיניות שכמותה לא נראתה באירופה. הוא העמיד משק מתוכנן ומערכת חירום כלכלית מודרנית. "לא נגזים אם נאמר", כותב אילון, "שאלמלא רתנאו והמדענים והכלכלנים והמנהלים המוכשרים ששכר, הייתה גרמניה מתמוטטת תוך חודש שנים". כדי לנצל עד תום את המשאבים הקיימים, הפעיל פיקוח הדוק על התעשיות המקומיות. הוא שלט על חומרי הגלם שנבזזו בשטחים הכבושים בבלגיה, בצרפת ובפור-לין, חבריו ראו בו מהדרור מעודכנת של יוסף המשביר המקראי, אויביו טענו שבסך הכל הוא מסייע לסוחרים יהודים לעשות כסף. רוחו של רתנאו התקדרה והלכה.

בקיץ 1915 הלך לעולמו אביו. כפרויד ביקש אף רת-נאו למרוד באביו אך לא להתנתק ממנו. אף שבתחילת דרכו ככותב לא זכה להערכת אבא. "העץ הזה נותן פר-חים אך לא פירות", נהג אמיל רתנאו לעקוץ אותו. הפער ביניהם נראה אז בלתי עביר, כפי שעולה מכתבי סוקו-לוב. "האב איתן כיופיטר, הבן מעין-המלט". אבל אחר מות בנו הצעיר אריך, התקרב אמיל רתנאו אל בכורו. ולטר היה היחיד שספד לו ואת זהותו השסועה הביא אלי קבר אביו. פתח בציטוט מהאוונגליון של יוחנן, בקריאה למצוא נחמה "בביטחוננו של ישו ברוח הנוצרית" וחתם בקדיש מסורתי. האם מות אביו עורר בו מחשבות על שכריריותם של

וירת' להצטרף לממשלתו. לאחר התלבטות עם "ההחל-טה הקשה ביותר בחיי", כהגדרתו, הוא הסכים להתמנות לשר השיקום. במכתב לאמו הוא מתאר סחרחרת אכזרית של דיוני נצח, ישיבות ממשלה, הופעות ברייכסטאג, מפלי מכתבים על שולחנו, פגישות עם תעשיינים, עם שגרירים, עם שליחים מיוחדים ועם מי לא. "והוא הת-גלה כראוי לגורל המשימה", מסיקה שולמית וולקוב בספרה. בנאומו הראשון ברייכסטאג, הכריז על קבלת "מדיניות מילוי ההתחייבויות". גרמניה תשלם את הפי-צויים שגזרו עליה המנצחים. הוא מאמין שרק כך תחזור לקהילייה הבינלאומית, ותשתתף בשיקום אירופה. אבל בעיני הימין זאת רק עוד סיבה לתעב אותו ואת עמו: היהודים שוב שותפים להשפלתה של גרמניה, הנה הם שוב תוקעים סכין בגב האומה. ככל שמתחזקת השפעתו, כך מאדירות ההתקפות עליו. עיתונאי אנטישמי שאיתו היה בקשר דיווח לו שברחובות הזועמים, במרתפי הבירה, בקרונות הרכבת מטבילים את שמו בנהרות הרפש. באחד ממכתביו לר-תנאו הוא מצטט שיר של חמישה בתים הקורא: "להוריד את רתנאו החזיר היהודי". כדי לפורר את התיעוב הוא

החיים, בעיקר בעימות האימתני שטלטל את אירו-פה? רתנאו חזר להתנגדותו המקורית למלחמה. קולונל האוס, שליח הנשיא וילסון ליבשת, פגש אותו ומצא איש בתהומות. רתנאו הפציר בו להתמיד במאמציו להשיג שלום. האוס שאל כמה אנשים שותפים לעמדתו, רתנאו ענה שאף לא אחד. למעשה אינו יודע אם הוא המשוגע או כולם מלבדו. זמן קצר לאחר פגישתם התפטר מתפקידו בלי לשמוע מילת תודה. "איש אינו מסוגל לסלוח לי על ששירתי את המדינה כאזרח פרטי וכיהודי", כתב אז. לאכזבתו המרה היה על מה לסמוך. המלחמה רק הע-מיקה, לדעתו, את הפער בין יהודים לגרמנים. "ככל שיהודים רבים יותר מתים במאבק הזה, כן יתעקשו יותר מתנגדיהם, שרובם ישבו רחוק מהחזית והתעשרו מהמ-לחמה. השנאה תוכפל ותושלש". ייתכן שכבר התחיל לחוש את משביה הרעילים של טענת הכזב על "תקיעת סכין בגב האומה". שקפיטליסטים עשירים ויהודים חמ-דנים הפריעו לצבא לנצח. כשנדרמו התותחים, רתנאו - מלוכני בעברו - חיבק בחום את הרפובליקה. הודות למעמדו כתעשיין מוביל, ליכולתו המוכחת לשאת ולתת, הציע לו הקנצלר יוזף

82160359-4	06/2022	מעריב - המוסף	עמוד 9	6/6	23.54x31.64
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

זמורי התהילים והנביאים נוצר הכל בגולה". העיתונאי הארצישראלי לא מסכים איתו אך רתנאו שובה אותו: "לא יכולתי להשתחרר מהרעיון שכאן לפניי נמצא יהודי גדול מאוד".

ואז נפתחה דלת חדרם ועל המפתן צצה "אישה זקנה", כהגדרת הכותב, "רסטני (כך במקור) קם, מיהר לקראתה השתחוה לפניה ונישק את ידה. הוא הציג אותה לפני ואמר: "זאת אימי החשובה מאוד". אמא מתילדה הו' מינה את בנה ואת אורחו לשולחן ארוחת הערב: "אפשר לך, הר רונטל, לאכול אצלנו בלב בטוח, בביתי לא בא אף פעם חזיר". העיתונאי השיב שצר לו אך עליו למהר לישיבה ציונית, הוא מבטיח לבוא לסעודת ערב בראשון הקרוב. "אך את הבטחתי כבר לא זכיתי למלא", מסכם ליטמן-רוזנטל הנוגע.

את הערב האחרון בחייו פתח ולטר רתנאו בבילוי עם השגריר האמריקאי בברלין. אחריו ניהל שיחה קשה עם יריבו הלאומני, איל הפחם והגז סטינס. ממנו המשיך לבית מלון ברלינאי ונועד עם אנשי עסקים. פגישתם נמשכה עד 4 לפנות בוקר.

למחרת, 24 ביוני, בסביבות 11, יצא מחווילתו ברובע גרונולד שבמערב ברלין. הוא נכנס ללימוזינה השחור-רה, ביקש מהנהג להסיר את הגגון, התיר למשבי הבוקר לרענן את קרחתו והחליק אל דקותיו האחרונות. במעלה קניגסאלה, ברחוב צרדי אחרי עיקול, המתונו שלושה צעירים. הם קברו את ראשם בקרבי מכונים הגדולה, לתקנה כאילו. לאחר שחלף על פניהם סגרו את מכסה המנוע, השינו את מכונית השר ונדרחקו בין צדה הימני לבין המדרכה. מול עיניו המבועתות של רתנאו שניים שלפו אקדחים אוטומטיים ופתחו באש. אחריהם הת-רומם שלישי ממושב והשחיל רימון למכוניתו. רתנאו נפגע בסנטר, בחזה ובעמוד השדרה. הוא הובהל לביתו, אחות שנקרתה למקום אחזה בו בעדינות. בחיקה דימם למוות.

על דוכן הנואמים ברייכסטאג, תחת חופה שחור-רה, הועמד ארונו של רתנאו. הקנצלר הוביל את אמו הקשישה והושיבה בתא שהיה פעם של הקיסר. "היא הייתה בפירוש בשליטה עצמית מלאה. פניה מאחורי הצעיף כאילו נחצבו באבן", סיפר ארי קסלר, הביוגרף של רתנאו, שישב ביצע, "רבים מסביבי בכו, המשמעות ההיסטורית של המוות הזה הדהדה מהמוזיקה ללבבות של הנוכחים". למעלה ממיליון ברלינאים ראו את רת-נאו מובל לבית הקברות היהודי. לווייתו תיצרב בזיכרון הגרמני כאחת הגדולות ביותר. ורחוק מהוד הרקוויאם, חמק העיתונאי ליטמן-רוזנטל לבית כנסת לומר קדיש על "הוויזר הגרמני" שאהב, על האיש שעמד לפגוש למ-חרת לארוחת ערב.

משטרת ברלין פעלה בזריזות. שני מתנקשים אותרו בטירה עתיקה בחבל תורינגיה. ארווין קרן, סטודנט בן 23, נהרג בקרב עם השוטרים, שותפו הרמן פיישר התאבד בירייה. הנהג ורנר ארנסט טכוב נידון ל-15 שנות מאסר. ימים לאחר הרצח כתבה מתילדה רתנאו לאמו: "מתוך צער עמוק מכפי שאוכל להביע במילים, אני מושיטה לך את ידי. מכל הנשים אין הראויה ממך לרחמים. אם בנך יודה על חטאו בפני השופטים, בשמו של הנרצח וברוחו אסלח לו. אילו הכיר בנך את בני, האציל בארם, היה יורה בעצמו לפני שירה בו".

**נישא על התלהמות
הרחוב הכריז הגנרל
הנערץ לודנדורף, מראשי
הלאומנים: "הנסיך היהודי
חיבל במאמץ המלחמתי".
גרונות מנופחי ורידים
מחוץ לרייכסטאג
משיבים לו: "הרגו את
הארור". גזר דינו
של ולטר רתנאו נחתם**

**לאחר הרצח כתבה מתילדה
רתנאו לאמו של הנהג ורנר
ארנסט טכוב: "מתוך צער
עמוק מכפי שאוכל להביע
במילים, אני מושיטה לך
את ידי. מכל הנשים אין
הראויה ממך לרחמים. אם
בנך יודה על חטאו בפני
השופטים, בשמו של הנרצח
וברוחו אסלח לו"**

לו". לפיו יוותרו גרמניה ורוסיה הסובייטית על תביעות הפיצויים ההדדיות ויכירו זו בזו. ההסכם אמור לעזור לו מבית, אך לא. הימין מאשים אותו לא רק בעמידה רופסת מול מדינות המערב אלא גם בשיתוף פעולה עם הבולשביקים הנתעבים. נישא על התלהמות הרחוב הכ-ריז הגנרל הנערץ לודנדורף, מראשי הלאומנים: "הנסיך היהודי חיבל במאמץ המלחמתי". גרונות מנופחי ורידים מחוץ לרייכסטאג משיבים לו: "הרגו את הארור". גזר דינו של ולטר רתנאו נחתם.

שלושה ימים לפני ההתנקשות, דפיקה על דלת ארמונו. המשרת מקבל את פני העיתונאי ליטמן-רר-זנטל מ"דואר היום" בעריכת איתמר בן אבי. זאת תהיה הזדמנות אחרונה של רתנאו להגדיר את יחסיו עם הציונות ועם היהדות. שיחת פרידה של שר החוץ הגרמני מעולמו היהודי. כשהם יושבים ליד שולחן עמוס ספרים ובראשם תנ"ך, ליטמן-רוזנטל מדבר על הציונות. "והוא שמע והקשיב ולא גרע עיניו ממני... עיניו היפות והמלטפות... והוא התחיל לדבר ולדבר ואני שמעתי ממנו את דעתו".

וכך אמר רתנאו בצוואתו שלא מדעת: "אתה יודע בוודאי שאיני ציוני אך הציונות עניינה אותי תמיד. היופי שבציונות פעל עליי תמיד, אבל אין אני יכול לראות ברציונות פתרון מוחלט לשאלת היהודים. ואתה מאמין שארץ ישראל תפתור את שאלת היהודים? כמה יהודים יושבים בא"י? בניו יורק כולה יש כשני מיליון יהודים והם חיים בתוך חופש. היהודים הם שם גורם מדיני גדול וגם כוח כלכלי חשוב. וכמה בתי כנסיות וכמה בתי ספר בניו יורק עצמה! שישה עיתונים יהודיים יומיים מופיעים בניו יורק עצמה. בשעת המלחמה (מל-חמת העולם הראשונה - מ"ח) ואחריה הצילו יהודי אמריקה ממוות ומרעב מאות אלפי מאחיהם שבאירופה וכל זה לא תוכל ארץ ישראל היהודית לעשות. אפי-לו אם תתגדל ותתרחב. אומרים אתם שבארץ ישראל (את המילים האלה אמר בעברית - מ"ח) תיברא התרבות הרוחנית הגדולה שתספק כוחות בשביל כל הגולה. כאן לדעתי מונחת טעותכם הגדולה. יצירות התרבות הג-דולות שלנו נוצרו תמיד מחוץ לארץ ישראל. הן נעשו בכל מקום שבו היהודים נמצאו במספר גדול. מחוץ למ-

רצח במעלה קניגסאלה. טקס זיכרון בזירת הרצח

מחליט להתפטר. מאוחר מדי. לא את התפטרותו, את חייו מבקשים אגרופני הימין.

בינואר 1922 מוצע לו תיק החוץ. אמו מתנגדת לכך נחרצות. מתילדה רתנאו רוצה את בנה לידה. מהמשימה הזאת, כך היא חשה, לא יחזור בשלום. אין היא היחידה שחרדה לו.

ערב אחד מתייצבים בביתו שני ידידי אמת: קורט בלומנפלד, ראש הציונים בגרמניה, ואלברט איינשטיין. הם מתניעים שיחת קרביים שמתחילה בשמונה ותסתיים כאחת אחר חצות. הם מנסים לדבר על לבו. חוצבים מע-צמם את מיטב הגיונם, את החידים שבניתוחיהם לשד-לו לרדת מהתפקיד שמוצע לו. "יהודי אינו צריך לנהל את ענייני החוץ של עם אחר, אתה רואה רק את עצמך, אינך מבין שכל היהודים יישאו באחריות למעשהך - לא רק בגרמניה. אין לך זכות לעשות להם את זה". רתנאו מתחפר במגננתו: "למה לא? אני האדם המתאים ביותר לתפקיד, בהציעי את שירותי אני ממלא את שליחותי בשם העם הגרמני. אנחנו חייבים לשבור את המחיצות שבנו האנטישמים כדי לבודד אותנו". לא יעלה ברעתו לעשות את שעשה בנג'מין ד'זוראלי (ראש ממשלת אנג-ליה, בן למשפחה יהודית שהתנצרה). ברור שהיה מעדיף לשבת בדאונינג סטריט (מעון ראש הממשלה) במקום בוויילהלמסטרסה (אז המרכז השלטוני של גרמניה), אך אין הוא אנגלי. הוא גרמני המנסה לעזור לארצו, "אני יודע שהמטלה תהיה קשה ואולי כואבת, אבל אני חייב לנסות". התעקשותו מוציאה את האורחים מדעתם. בלב דואב הם נפרדים ממנו לאחר חמש שעות עקרות.

המשטרה מפצירה ברתנאו להסכים שתצמיד לו שו-מרי ראש. שיתמקמו בחזית ביתו, שילכו איתו באשר ילך. רתנאו הודף גם את ההצעה הזאת. הוא אפילו נעלב מעצם העלתה. הוא גרמני שחי בארצו. איש לא יעז לפ-גוע בו. כך, בשאננות מופקרת, בפאטליזם חסר אחריות ולטר רתנאו פותח בדהרה אל מותו.

אלה ימים רצחניים בברלין. ריח הגופרית נישא באוויר ומכה גם באפו של רתנאו. כבר לפני שנתיים כתב "הד-לתות נפרצו והסוהרים ברחו", עכשיו מקבלים הדברים משנה תוקף. המיליציה שרצחה את שר האוצר מתיאס הרצברג שחתם על הסכמי שביתת הנשק, מגדירה את רתנאו "אויב הציבור מספר 1". מיום ליום הנימה האנ-טישמית בהתקפות הימין ארסית יותר, פרועה יותר. "למה האנשים האלה שונאים אותי שנאה יוקדת כל כך?", שאל אז ידיד, "משום שאתה יהודי ומנהל בהצ-לחה את מדיניות החוץ של גרמניה", משיב האיש, "הם רוצים להרוג אותך".

צעירים עם צלבי קרס שרים: "להוריד את רתנאו הח-זיר היהודי", כומר מגיע אליו במיוחד מבוואריה לספר שאחד המתוודים שלו זומם לקטול אותו. הקנצלר מדווח לו על תוכניות מפורטות שהגיעו אליו לחסל אותו. אבל רתנאו מפלס את דרכו בשדות המשטמה. יוצא ללונדון ונפגש עם ראש הממשלה דיוויד לויד-ג'ורג', ממשיך לוועידה רב-לאומית בגנואה למצוא הסדר שיקל את משא הפיצויים על ארצו, שולח משם מכתב נואש ללילי דויטש. "מי שמכופף את גבו אפילו לרגע, דינו להימחק". מעל דוכן הרייכסטאג הוא זועק: "עד כמה אפשר להכביד על העם הגרמני?". כדי להשאיר את ברלין על הרגליים הוא נאלץ לחתום על "הסכם רפא-